

היגיון חמישי על מהות הדברים החומריים; ושוב על אלהים, שהוא נמצא

נותרו לי עוד הרבה דברים אחרים שאני צריך לחקור בהם, הן בנוגע לתאוריו של האל הן בנוגע לטבעי שלי, כלומר טבע רוחי; אך אל המחקר הזה אולי אחזור בפעם אחרת. והדבר העיקרי שאני צריך לעשות עתה (לאחר ששמתי אל לב מה צריך לעשות או ממה יש להימנע כדי להגיע אל הכרת האמת), הוא לנסות לצאת ולהתנער מכל הספקות ששקעתי בהם בימים האחרונים, ולראות אם אפשר לדעת משהו ודאי בנוגע לדברים החומריים.

אבל קודם שאחקור בדבר, אם יש דברים כאלה שהם נמצאים מחוץ לי, צריך אני להתבונן באידאות שלהם באשר הן במחשבתי, ולראות אילו מהן מובחנות, ואילו מבלבלות.

ראשית, אני מצייר לי באופן מובחן את הכמות שהפילוסופים קוראים לה ברגיל בשם הכמות הרצופה, כלומר, את ההתפשטות באורך, ברוחב ובעומק שיש בכמות זו, או, נכון יותר, בדבר שאליו מייחסים אותה. מלבד זאת, יכול אני למנות בה הרבה חלקים שונים ולייחס לכל אחד מהם כל מיני שיעורים, תבניות, מצבים ותנועות. ולאחרונה, יכול אני לתת לכל אחת מן התנועות הללו איזו התמדה שהיא.

ואת הדברים הללו מכיר אני בהבחנה לא רק בשעה שאני מתבונן בהם בדרך-כלל, שכן, אם אך מכוון אני אליהם במקצת את תשומת-לבי, משיג אני אין-סוף של פרטים בנוגע למספרים, לתבניות, לתנועות ולדברים דומים אחרים. ואמתותם בולטת בבהירות כזו ומתאמת לטבעי

במידה כזו, שבשעה שאני מתחיל לגלותם נדמה לי שאין אני לומר שום דבר חדש, אלא רק מעלה בזיכרוני מה שכבר ידעתי לפני, כלומר תופס דברים שכבר היו ברוחי אף-על-פי שעדיין לא הפניתי אליהם את מחשבתי.

והדבר הנראה לי כאן כחשוב ביותר הוא שאני מוצא בקרבי אין-סוף של אידאות של דברים מסוימים, שאי-אפשר לחשוב אותם לאין גרידא אף אם אולי אין להם שום מציאות מחוץ למחשבותי, ושלא בדיתי אותם, אף אם חופשי אני לחשוב עליהם או שלא לחשוב; אבל יש להם את טבעיהם האמתיים והבלתי-מתחלפים. כך, למשל, כשמדמה אני משולש, הרי אף אם אין אולי תבנית כזו מחוץ למחשבותי בשום מקום שבעולם, ואף אם לא הייתה מעולם, אף-על-פי-כן יש לה לתבנית זו איזה מין טבע או צורה או מהות מסוימת שהיא בלתי-מתחלפת ונצחית, שלא המצאתי אותה ושאינה תלויה ברוחי כלל. על כך תעיד העובדה שאפשר להוכיח תכונות שונות של המשולש הזה, והיינו ששלוש זוויותיו שוות לשתי זוויות ישרות, שמול הזווית הגדולה ביותר מונחת הצלע הגדולה ביותר, וכיוצא באלו תכונות, שבין אם אני רוצה בכך ובין אם לאו, מכיר אני כעת הכרה ברורה מאוד ובולטת מאוד שהן שייכות לו, אף-על-פי שקודם לכן, כשציירתי לי את המשולש בפעם הראשונה, לא חשבתי עליהן כלל; ועל-כן אי-אפשר לומר שבדיתי והמצאתי אותן.

ואין כאן מקום לטענה שאולי חדרה לרוחי אידאה זו של המשולש באמצעות חושי, מתוך שראיתי לפעמים גופים בעלי תבנית של משולש. שהרי יכול אני ליצור ברוחי מספר אין-סופי של תבניות אחרות שאי-אפשר לחשוד בהן כלל שנתפסו פעם על-ידי חושי, ואף-על-פי-כן יש ביכולתי להוכיח תכונות שונות השייכות לטבען, כמו שיכול אני לעשות זאת בנוגע לטבעו של המשולש; ואין ספק שכל התכונות הללו אמיתיות הן, מאחר שאני משיג אותן בבירור. ולפיכך הן דבר-מה ולא אין גרידא; כי ברור מאוד שכל מה שהוא אמת הוא דבר-מה, וכבר הוכחתי למעלה בהרחבה יתרה שכל הדברים שאני מכיר הכרה ברורה ומובחנת הם אמתיים. ואף אם לא הייתי מוכיח זאת, על כל פנים רוחי היא בעלת טבע כזה שאין ביכולתי להימנע מלחשוב אותם לאמתיים בשעה שאני משיג אותם השגה ברורה ומובחנת. ואני זוכר שאפילו בזמן שעדיין קשור הייתי בקשר אמיץ

אל הדברים המוחשים, מניתי במספר האמתות המוצקות ביותר את אלו שהייתי משיג השגה ברורה ומובחנת בנוגע לתבניות, למספרים ולשאר הדברים השייכים לחכמת החשבון ולגאומטריה.

ועתה, אם מתוך זה בלבד שאני יכול לשאוב ממחשבותי את המושג של איזה דבר, יוצא שכל מה שאני מכיר הכרה ברורה ומובחנת שהוא שייך לדבר זה, שייך לו באמת, כלום אין אני יכול להוציא מכאן ראיה והוכחה גמורה למציאותו של האל? ודאי הוא שאני מוצא בי את האידאה שלו, כלומר אידאה של יש שלם בתכלית השלמות, לא פחות משאני מוצא בי את האידאה של איזו תבנית או של איזה מספר שהוא. ואני מכיר שהמציאות שהיא בפועל ושהיא נצחית שייכת לטבעו, באותה מידה של בירור והבחנה שאני מכיר שכל מה שאני יכול להוכיח על-דבר איזו תבנית או איזה מספר שייך באמת לטבעה של תבנית זו או מספר זה. לפיכך, אף אם אין קורטוב של אמת בכל מה שהחלטתי בהגיונותי הקודמים, צריכה מציאותו של האל להיות ודאית בעיני לפחות באותה מידה, שחשבתי לוודאיות עד עתה את כל האמתות של המתמטיקה שאינן נוגעות אלא למספרים ולתבניות, אף אם אמנם אין דבר זה נראה מתחילה כברור בהחלט, אלא נדמה שיש בו משום הטעיה. כי מאחר שהורגלתי להבחין בכל שאר הדברים בין המציאות לבין המהות, הריני משדל את עצמי בנקל שאפשר להפריד את המציאות ממהותו של האל, ושאפשר על-כן ליצור אידאה של אלהים כבלתי-נמצא-בפועל. אף-על-פי-כן, כשחושב אני על זאת ביתר תשומת-לב, מוצא אני בבהירות בולטת שהמציאות אינה ניתנת להיפרד ממהותו של האל, כמו שלא ייפרד ממהותו של המשולש [ישר-הצלעות] שיעור שלוש זוויותיו השוות לשתי זוויות ישרות, או כמי שלא תיפרד מן האידאה של הר האידאה של עמק; ועל-כן סתירה היא ליצור אידאה של אלהים (כלומר, של יש שלם בתכלית השלמות) כנעדר המציאות (כלומר, נעדר איזו שלמות), כמו שסתירה היא ליצור אידאה של הר שאין עמו עמק.

אולם, אף-על-פי שבאמת אין ביכולתי ליצור אידאה של אלהים נעדר מציאות, או של הר בלא עמק, אף-על-פי-כן, כשם שמתוך זה בלבד שאני משיג הר ביחד עם עמק אינו יוצא שיש איזה הר בעולם, כך גם, אף אם משיג אני את האל ביחד עם המציאות, נדמה שאינו יוצא מכאן שיש

איזה אל במציאות; כי אין מחשבותי כופות שום הכרח על הדברים. וכשם שרק בי תלוי הדבר לדמות סוס בעל-כנפיים אף-על-פי שאין סוס בעולם שתהיינה לו כנפיים, כך אולי יכול אני לייחס לאלהים את המציאות אף אם אין אלהים במציאות. לא ולא. כאן, מתחת למסווה הטענה הזאת, טמונה ההטעיה. כי מתוך שאין אני יכול להשיג הר בלא עמק אינו יוצא כלל שיש בעולם איזה הר או איזה עמק, אלא אך ורק שההר והעמק, בין אם ישנם בין אם אינם, אי-אפשר להם להיפרד זה מזה בשום אופן. ולעומת זאת, מתוך זה בלבד שאין אני יכול להשיג אל ללא מציאות, יוצא שהמציאות בלתי-ניתנת להיפרד ממנו ושעל-כן הוא נמצא באמת. אין זאת אומרת שמחשבתי יכולה לגרום שכך יהא הדבר, או שהיא כופה על הדברים איזה הכרח. אלא להפך: הכרחיותו של הדבר עצמו, כלומר של מציאות האל, כופה על מחשבתי שתשיג אותו באופן כזה. כי לא ניתן לי החופש ליצור מושג של אלהים נעדר מציאות (כלומר, של יש שלם בתכלית השלמות שהוא חסר שלמות עליונה), כמו שניתן לי החופש לדמות סוס שהוא או חסר-כנפיים או בעל-כנפיים.

ואין לומר כאן שאמנם אנוס אני להודות שאלהים נמצא, מאחר שהנחתי שהוא בעל כל השלמויות כולן ומאחר שהמציאות היא אחת מהן, אלא שהנחתי הראשונה לא הייתה באמת הכרחית; כמו שאין כל הכרח לחשוב שכל התבניות בעלות ארבע צלעות יכולות להיחסם במעגל, אלא שאם אסכים להנחה זו, אהיה אנוס להודות שהמעוין יכול להיחסם במעגל מכיוון שהוא תבנית בעלת ארבע צלעות, ובאופן כזה אהיה אנוס להודות בדבר כוזב. אין לטעון, אומר אני, טענות כאלה. כי אף אם אין מן ההכרח שתעלה פעם על לבי מחשבה על-דבר אלהים, עם כל זה מן ההכרח הוא שכל אימת שיזדמן לי לחשוב על יש ראשון ונעלה מכול ולהוציא את האידאה שלו, אם אפשר לומר, מבית-האוצר של רוחי, אייחס לו את כל השלמויות כולן, אף אם לא אפרט את כולן ולא אכוון את תשומת-לבי לכל אחת מהן לחוד. והכרח זה דיו להניעני להחליט (לאחר שהכרתי שהמציאות היא אחת מן השלמויות), שהיש הזה הראשון והנעלה מכול נמצא באמת; כמו שאין מן ההכרח שאדמה פעם איזה משולש, אלא שהכרח גמור הוא שכל אימת שארצה להתבונן בתבנית ישרת-צלעות המורכבת משלוש זוויות בלבד, אייחס לה את כל הדברים שעל-פיהם

אנו מחליטים ששלוש זוויותיה אינן גדולות יותר משתי זוויות ישרות, אף אם אולי לא אתבונן אז בדבר זה במיוחד. אך בשעה שאני חוקר אילו תבניות ניתנות להיחסם במעגל, אין כל הכרח שאחשוב שממין זה היא כל תבנית בעלת ארבע צלעות. להפך, לא אוכל אפילו לכדות מלבי ולומר שכך הדבר, כל זמן שלא אסכים להכניס לתוך מחשבותי אלא מה שאוכל להשיג השגה ברורה ומובחנת. ולפיכך קיים הבדל רב בין ההנחות הכוזבות כגון זו לבין האידאות האמתיות שנולדו יחד עמי ושהראשונה והעיקרית שבהן היא האידאה של אלהים.

כי אמנם מכיר אני באופנים רבים שאידאה זו אינה כלל וכלל איזה דבר מדומה או בדוי, התלוי במחשבתי בלבד, אלא שהיא דמות של טבע אמתי ובלתי-מתחלף. ראשית, משום שאין ביכולתי להשיג שום דבר זולת אלהים שהמציאות תהא שייכת למהותו בהכרח. מלבד זאת, גם משום שאין ביכולתי להשיג שני אלים או אלים רבים באותו אופן. ואם אניח שיש עתה איזה אל במציאות, רואה אני בבירור שמן ההכרח הוא שאל זה היה בעבר מנצח נצחים ושיהא לנצח בעתיד. ולבסוף, משום שמכיר אני אין-סוף של דברים אחרים השייכים לטבעו של אלהים, שאין אני יכול לגרוע מהם ולא לשנות בהם כלום.

ואף אמנם, אחת היא באיזו ראייה או טעם אשתמש, כי תמיד צריך אני לחזור אל נקודה זו, שרק הדברים שאני משיג השגה ברורה ומובחנת, בכוחם להתקבל על דעתי בהחלט. ואף-על-פי שבין הדברים שמשיג אני באופן זה יש באמת אחדים הידועים היטב לכל אדם, ויש גם אחרים שאינם מתגלים אלא לאנשים המתבוננים בהם מקרוב יותר והבוחנים אותם ביתר דיוק, אף-על-פי-כן, משנתגלו פעם, שוב אינם נחשבים לוודאיים פחות מאחרים. כך למשל, אף-על-פי שבתחילה אין אנו תופסים באותה הקלות שריבוע היתר שווה בכל משולש ישר-זווית לסכום הריבועים של שאר שתי הצלעות, כמו שרואים אנו בבירור שיתר זה מונח מול הזווית הגדולה ביותר, אף-על-פי-כן, משהכרנו זאת פעם, בטוחים אנו באמתות הדבר הראשון לא פחות מאשר באמתותו של השני. ובמה שנוגע לאלהים, הרי אין ספק שאילו לא הייתה רוחי עמוסה משפטים קדומים ואילו לא הייתה מחשבתי מוטרדת על-ידי נוכחותן התדירית של דמויות-הדברים המוחשים, לא היה במציאות שום דבר שהייתי מכירו באופן טוב יותר

או ביתר קלות מאשר את האל. וכי יש דבר שהוא מעצמו ברור וגלוי יותר מן המחשבה שיש אלהים במציאות, כלומר, יש נעלה מכול ושלם, שרק מושגו בלבד כולל את המציאות ההכרחית או הנצחית, ושעל-כן הוא נמצא?

ואף-על-פי שכדי להשיג אמת זו כראוי זקוק הייתי לשקידת שכל רבה, אף-על-פי-כן לא רק בטוח אני בה כעת כבכל מה שנראה לי ודאי ביותר, אלא אף רואה אני שוודאותם של כל שאר הדברים תלויה בה באופן מוחלט כל-כך, שבלעדי הכרה זו מן הנמנע לעולם לדעת דבר-מה ידיעה שלמה.

כי אף-על-פי שהנני בעל טבע כזה, שמשנהבינותי דבר-מה הבנה ברורה מאוד ומובחנת מאוד, נוטה אני מיד בדרך-הטבע לחשוב אותו לאמת, אף-על-פי-כן, מאחר שהנני גם בעל טבע כזה, שאין רוחי יכולה להיות קשורה תמיד בדבר אחד, ומאחר שלעתים קרובות נזכר אני שחשבתי לפנים דבר-מה לאמתי, ואילו כעת איני זוכר עוד את הטעמים שהכריחו אותי לחשוב אותו לאמתי, הרי יוכל לקרות בינתיים שיתייצבו לפני טעמים אחרים שיוכלו לשנות בנקל את דעתי, אם לא אדע שיש אלהים. וכך לא יהא לי לעולם מדע אמתי וודאי מאיזה דבר שהוא, אלא אך ורק סברות רופפות ובלתי-קבועות.

כך למשל, כשאני, הבקי מעט בגאומטריה, מתבונן בטבעו של המשולש, מכיר אני בבירור ששלוש זוויותיו שוות לשתי זוויות ישרות, וכל זמן שאני מכוון את מחשבתי אל ההוכחה של הדבר הזה אין אני יכול שלא להאמין בו. אולם, כשאך אפסיק מלחשוב עליה, יוכל לקרות בנקל, אף אם אזכור שהבינותי הוכחה זו בבירור, שאטיל ספק באמתותה, אם לא אדע שיש אלהים. כי אפשר לי לשדל את עצמי שהטבע עשני באופן שאהיה עלול לטעות בנקל אפילו בנוגע לדברים שנדמה לי שאני מבין אותם בבהירות ובוודאות רבה ביותר; וביחוד מאחר שאני נזכר שלעתים קרובות נחשבו בעיני דברים רבים לאמתיים ולוודאיים, שטעמים אחרים הניעוני לאחר מכן לחשוב אותם לכוזבים בהחלט.

אולם, משהכרתי שיש אלהים, הכרתי גם שכל הדברים תלויים בו, ושאינו רמאי כלל, ועל-יסוד זה אמרתי שכל מה שמשיג אני השגה ברורה ומובחנת, אמתי הוא בהכרח. ולפיכך, אף אם לא אוסיף לחשוב

על הטעמים שהניעוני לראות דבר־מה כאמתי, לא תוכל שום ראייה שכנגד שיציעו לפני להכריחני להטיל בו ספק, אם אך אזכור שהבינותי אותו הבנה ברורה ומובחנת; וכך יש לי ממנו ידיעה אמיתית וודאית. וידיעה זו מקפת גם את כל שאר הדברים שזוכר אני שהוכחתי לפנים, כגון אמתות הגאומטריה וכיוצא בהן. כי איזו טענה אפשר לטעון נגדי כדי להכריחני להטיל בהן ספק? שמא יאמרו לי שטבעי הוא ממין כזה שאני עלול ביותר לטעות? אולם כבר ידוע לי שאין אני יכול לטעות במשפטים שאת טעמיהם מכיר אני בבירור. שמא יאמרו לי שחשבתי לפנים הרבה דברים לאמתיים ולוודאיים, ולאחר מכן הכרתי שהם כוזבים? אולם לא הכרתי אף אחד מן הדברים הללו בבירור או בהבחנה, ומכיוון שעדיין לא ידעתי את הכלל הזה שעל־פיו אני בוחן את האמת, נטייתי להאמין בהם על־יסוד טעמים שלאחר מכן הכרתי שהם חזקים פחות משדמיתי בתחילה. אם כן, מה אפשר עוד לטעון נגדי? שאולי אני ישן (כמו שאני בעצמי השגתי על עצמי קודם לכן), או שכל המחשבות שיש בי עתה אינן אמתיות יותר מן ההזיות המתעוררות בדמיוננו בשעת השינה? אולם, אף אם אני ישן, כל מה שמתייצב לפני רוחי בבהירות הריהו אמתי בהחלט. וכך מכיר אני הכרה ברורה מאוד שהוודאות והאמתות של כל ידיעה תלויה אך ורק בהכרת אלהי אמת, באופן שבטרם הכרתי אותו לא יכולתי לדעת שום דבר אחר ידיעה שלמה, ועתה, כשאני מכיר אותו, יש ביכולתי לקנות לי ידיעה שלמה בנוגע למספר אין־סופי של דברים, לא רק בנוגע לדברים השייכים לאל, אלא אף בנוגע לדברים השייכים לטבע הגופני במידה שהוא יכול לשמש כמושא להוכחות של הגאומטרים שמציאותו של טבע זה אינה כלל מעניינם.